

Práce V. D. Kobeckého přináší užitek čtenářům v ČSSR nejen svým obsahem; zájemcům poslouží také vzory dotazníků použitých při popisovaných výzkumech a zejména rozsáhlý seznam literatury k analyzované problematice. Publikaci je možno z těchto důvodů doporučit nejširšímu okruhu čtenářů, především sociologům, dále lektorům a propagandistům stranického vzdělávání, kteří se zabývají ateistickou výchovou.

Josef Fiala

Jahrbuch für Soziologie und Sozialpolitik 1980 (Ročenka pro sociologii a sociální politiku 1980)

Berlin, Akademie-Verlag 1980, 368 s.

Německým i zahraničním čtenářům zajímavým se o pokroky sociologie v Německé demokratické republice je od r. 1980 k dispozici první z plánované řady *Ročenek pro sociologii a sociální politiku*. Vydáváním této reprezentativní publikace chce Ústav pro sociologii a sociální politiku Akademie věd NDR v Berlíně přispět ke zveřejňování nových vědeckých poznatků, informací o metodách a výsledcích sociologických výzkumů a k výměně názorů o teoretických, metodologických a metodických otázkách sociologie a sociální politiky. Ročenka má přispívat k užšímu sepětí marxistické sociologie a sociální politiky, k jejich výraznější orientaci na řešení konkrétních úkolů společenské praxe, podporovat vědeckou spolupráci sociologických a sociálně politických výzkumných pracovišť v NDR i různých vědních disciplín při objasňování aktuálních problémů společenského rozvoje a v neposlední řadě také zprostředkovat mezinárodní výměnu poznatků a zkušeností pracovišť v socialistických zemích.

Po obsahové stránce se ročenka rozpadá do tří částí. Největší část, více než polovina publikace, je věnována *původním článkům a studiím*. Zabývají se stavem a úkoly sociologie a výzkumu sociální politiky v NDR, poskytují informace o sociologickém výzkumu v některých dalších socialistických zemích, pojednávají o problematice sociální struktury a životního způsobu, rozebírají metodologické otázky a zabývají se kritickým rozbořem buržoazních sociologických přístupů. Druhá část ročenky je věnována *zprávám a referátům* o činnosti vědeckých orgánů, třetí část přináší *recenze* některých domácích i zahraničních prací. Ročenka 1980 je vypravena jako reprezentativní knižní publikace s cizojazyčnými (ruskými, anglickými a francouzskými) resumé a statistickou přílohou zahrnující základní sociálně statistické informace o společnosti v NDR. Reprezentativní povahu ročenky podtrhuje i volba témat a autorů.

Programový charakter mají úvodní stati G. Winklera *Za vyšší kvalitu spojení sociologie a sociální politiky* a R. Weidiga *Sociologický výzkum sociální struktury v NDR*. Ředitel Ústavu pro sociologii a sociální politiku Akademie věd NDR prof. G. Winkler podává přehled o vzniku a dosavadní činnosti ústavu a nastiňuje hlavní úkoly sociologie v NDR i samotného ústavu pro příští období. Ústředním úkolem sociologie je vědecky fundovat sociální politiku socialistické společnosti. Proto je třeba výrazněji orientovat sociologický výzkum na potřeby dlouhodobého společenského plánování a pozornost věnovat převodu sociologických poznatků do praxe. Hlavní výzkumné zaměření Ústavu pro sociologii a sociální politiku shrnuje autor do následujících bodů: 1. výzkum sociální struktury a způsobu života socialistické společnosti, 2. výzkum populačního vývoje, 3. analýza a kritika buržoazních sociologických koncepcí a teorií, 4. konstrukce soustavy sociálních ukazatelů, 5. výzkum sociologických metod, zejména standardizace výzkumných postupů a zdokonalování metod srovnávacího výzkumu.

Obsahovou a metodologickou orientací sociologie v NDR. předpoklady pro zvýšení kvality a efektivnosti sociologického výzkumu v řízení a plánování se zabývá i prof. R. Weidig, ředitel Sociologického ústavu Akademie společenských věd při ÚV SED. Sociologie by měla poskytovat konstruktivní poznatky o tom, jak řešit rozpory a problémy společenské praxe, které sociální zákonitosti je při tom třeba respektovat a využívat, jakým způsobem je nutné postupovat při formování a plánování procesů společenského rozvoje. Aby se podařilo těchto cílů dosáhnout, je nezbytné: 1. dokonaleji postihnout komplexní povahu sociálního rozvoje, věnovat větší pozornost historické podmíněnosti sociálních struktur a vztahů a kvalitativním faktorům jejich rozvoje; 2. věnovat větší pozornost konstrukci ukazatelů sociálního rozvoje a sociologické analýzy sociálních procesů – bez přesně definovaných, prakticky použitelných

a propočitatelných ukazatelů není řízení a plánování těchto procesů myslitelné; 3. prohlubovat sociologickou teorii sociální struktury socialistické společnosti (čím více pokročilo budování vyspělé socialistické společnosti, tím více je třeba opírat řídicí činnost o solidní vědecké poznatky); 4. posilovat ideologickou funkci marxistické sociologie, zejména její úlohu při kritické analýze buržoazních a revizionistických sociologických přístupů. V druhé části svého příspěvku se pak R. Weidig zabývá vývojovou dynamikou dělnické třídy jako třídy fyzicky i duševně pracující.

Další tři stati seznamují čtenáře s rozvojem sociologie a s činností akademických sociologických pracovišť v SSSR, BLR a PLR. V příspěvku T. V. Rjabuškina *Rozvoj sociologického výzkumu v SSSR* jsou uvedeny zajímavé kvantitativní údaje o organizační struktuře a rozsahu sovětské sociologické produkce. Autor uvádí, že jen v rámci AV SSSR působí kromě Institutu sociologických výzkumů přes 40 sociologických oddělení a sektorů a dalších zhruba 200 sociologických laboratoří a sektorů existuje na vysokých školách. V letech 1965–1976 bylo v SSSR uveřejněno více než 1500 knih a brožur k otázkám marxisticko-leninské sociologie. T. V. Rjabuškin rekapituluje hlavní směry sociologického výzkumu určené v r. 1976 prezidiem AV SSSR. Patří k nim: 1. zpracování prognóz sociálního rozvoje a jejich metodologického aparátu; 2. vypracování metodických doporučení pro řešení sociálních problémů v rámci komplexního sociálně ekonomického plánování na všech úrovních; 3. problémy zdokonalování sociální struktury; 4. využití sociologických metod při výzkumu změn v charakteru a obsahu práce, sociální a profesní orientace mládeže, sociální mobility a demografických procesů; 5. výzkum sociálních problémů rozvoje nového člověka, formování socialistického životního způsobu; 6. výzkum mechanismů formování veřejného mínění; 7. analýza a kritika nových koncepcí západních sociologů a futurologů.

Úkoly, organizaci a pracovní výsledky Sociologického ústavu Bulharské akademie věd charakterizuje V. Dobrijanov v příspěvku nazvaném *Ve službách vědy a společenské praxe. K práci Ústavu pro sociologii Bulharské akademie věd*. Jako strategické směry dalšího výzkumu uvádí: 1. výzkum sociologických otázek výstavby rozvinuté socialistické společnosti; 2. výzkum obecně teoretických a metodologických otázek sociologie jako vědy a jejich dějin; 3. řešení teoretických, metodických a organizačních problémů sociologického výzkumu.

Stať W. Adamského *Vývoj sociologického výzkumu v Ústavu pro filozofii a sociologii Polské akademie věd* je pojata faktograficky. Přináší bohaté dokumentovaný přehled výzkumné činnosti ústavu v uplynulých deseti letech a dokládá tak nepřímo tematickou šíři zájmu polské sociologie. Lze jen litovat, že redaktorům ročenky se nepodařilo získat obdobné situační zprávy i z ČSSR, MLR a RLR a že tak nevyužili příležitosti poskytnout v ročence souhrnný přehled o stavu sociologie v ústavech akademii věd ve všech evropských socialistických zemích.

Další tři kapitoly jsou věnovány vybraným obsahovým problémům sociologického výzkumu — jejich teoretické konceptualizaci, metodologii a částečně i diskusi výsledků empirických šetření. Prvou z této řady je stať J. Rittershause *Růst společenské aktivity tříd a vrstev*. Společenská aktivita, projevující se jako aktivita pracovní, politická a duchovně kulturní, je aktivním prvkem v procesu sblížování společenských tříd a vrstev a její růst je výrazem zralosti socialistické společnosti. Autor věnuje pozornost podmínkám, které pro rozvoj společenské aktivity vytvořily socialistické společenské vztahy, a charakterizuje pak základní tendence tohoto rozvoje v NDR. Patří k nim rozšíření společenské aktivity na všechny oblasti společenského života, její masový charakter, cílevědomost a plánovitost, rostoucí rozmanitost jejích forem, pocit odpovědnosti lidí za společenské hodnoty, dobrovolná pracovní disciplína, kolektivismus a úsilí pracujících o další sebevzdělávání. Samostatný oddíl je věnován řízení společenské aktivity, kde ze sociologického hlediska zajímavý je odstavec o motivech této aktivity a možnostech jejich plánovitého využívání.

Teoreticky i sociálně politicky velmi aktuální otázkou role průmyslového podniku při formování socialistického způsobu života se zabývá G. Assmann v příspěvku *Průmyslový podnik a životní způsob*. Na utváření životního způsobu působí podnik zejména následujícími čtyřmi cestami: 1. výrobou statků dovolujících zvyšovat životní úroveň obyvatelstva; 2. uplatňováním organizačního a pracovního modelu založeného na dělbě práce, kooperaci, řádu a kázní; 3. tím, že představuje hmotnou a organizační základnu pro vedoucí roli dělnické třídy; 4. ovlivňováním bezprostředního sociálního zázemí v místě působnosti. V článku se věnuje pozornost úloze práce jako klíčové složky socialistického způsobu života, účasti pracujících na řízení a plánování podniku a roli podniku při utváření volného času pracujících.

Zkoumání životního způsobu se týká i třetí a pravděpodobně nejzajímavější z této série teoretických příspěvků — *K využití kategorie času při zobrazení životního způsobu* autorů G. Lippolda a G. Manze. Po vstupní diskusi pojmů životního způsobu a životního stylu (životní styl je jedním z projevů způsobu života) přecházejí autoři k teoreticky i metodologicky podnětnému rozboru vztahů mezi kategoriemi času a socialistického životního způsobu, resp. mezi těmito kategoriemi a časovým rozpočtem obyvatelstva. Společenské aktivity, jimiž se způsob života projevuje, se vždy odehrávají v čase a prostoru. Nejlepší metodou, jak životní způsob zachytit, je postihnout časový průběh lidských aktivit. Autoři proponují hierarchii kategorií, které je třeba při tomto sledování uplatnit, a kriticky rozebírají možnosti a meze techniky výzkumu časových rozpočtů obyvatelstva.

Uvedený příspěvek představuje přechod k dalšímu tematickému bloku statí s metodologickou problematikou. H. Berger a W. Klimek se ve statí *K pojmu a úloze indikátorů v sociologickém výzkumu* zabývají pojmem indikátoru a jeho gnoseologickou funkcí v sociologii, podávají přehled o využití sociálních indikátorů v řízení socialistické společnosti a kriticky hodnotí „hnutí sociálních indikátorů“ v západních zemích. Indikátory v sociologickém výzkumu definují jako „teoreticky vymezené a empiricky ověřené, resp. ověřitelné ukazatele pozorovatelných sociálních jevů a procesů. Indikátory jsou objektivními koreláty sociologických pojmů“. Důležitost problematiky sociálních indikátorů plyne z jejich významu pro sociální politiku a pro řešení gnoseologických aspektů sociologického výzkumu. Autoři rozlišují — podle našeho názoru poněkud problematicky — mezi sociologickými a sociálními indikátory (prvé se vztahují k „sociologickým“ výzkumným objektům, druhé k sociálním jevům, které nejsou zařazeny do sociologického výzkumného procesu) a mezi indikátory a ukazateli (za ukazatele zřejmě považují prvky pojmového modelu zobrazovaného objektu). Východiskem pro konstrukci soustavy sociálních ukazatelů na celospolečenské úrovni by se podle nich měl stát pojem životního způsobu. V této souvislosti lze vzpomenout na československé diskuse, které naznačily, že samotná kategorie životního způsobu zřejmě pro vymezení procesů sociálního rozvoje nepostačuje.

Na konkrétní úrovni ilustruje postup při vytváření indikátorů stať E. Prillera *Konstrukce ukazatelů pro sociologický výzkum pracovních podmínek*. Autor vychází z pojmové analýzy kategorie pracovních podmínek a deduktivní cestou se postupně dopracovává ke strukturnímu schématu (operacionálnímu modelu), jež by se mělo stát bezprostředním východiskem pro tvorbu indikátorů. Vlastní úkoly tvorby ukazatelů se v článku neřeší.

Stručně, avšak velmi přehledně a informativně je koncipován příspěvek W. Hartmanna a R. Welskopf *K využití vícerozměrného škálování v sociologii*. Učebnicovou formou shrnuje funkce a principy vícerozměrného škálování a ilustruje je na příkladu z výzkumu pracovní motivace.

Jako technologický proces analyzuje postup sociologického výzkumu F. H. Schröder v článku *Problémy vytvoření účinné výzkumné technologie*. Inspirován technickými a systemologickými přístupy navrhuje řadu schémat „technologické struktury“ výzkumného procesu a uvažuje o využití techniky síťového grafu při jejím projektování. Podobně jako v minulosti u mnoha jiných případů technického analogizování se klade i zde otázka, jaký poznávací zisk vlastně vyplynul z přenášení technické terminologie do oblasti sociologického bádání.

Poslední blok původních příspěvků je věnován kritice buržoazních sociologických koncepcí. H. Steiner v jedné z nejlépe napsaných kapitol celé ročenky, *Sociálně politická orientace — východisko z krize buržoazní sociologie?*, vychází z předpokladu, že buržoazní sociologie je již od svého vzniku plodem krize kapitalistické společnosti. Nedávny návrat této sociologie k problémům sociální politiky je výrazem snahy lépe plnit ideologické a sociotechnické funkce v období prohlubující se společenské krize. Článek je výborně dokumentován aktuální západoněmeckou literaturou. Úlohou životního způsobu v ideologické konfrontaci socialismu a kapitalismu se zabývá H. Lehmann. V článku *Způsob života v soudobém ideologickém třídním boji ze sociologického hlediska ukazuje*, jak jsou kategorie životní způsob a „kvalita života“ využívány v propagandě proti socialistickým zemím.

Řada zajímavých informací je obsažena i ve zbývajících částech ročenky, přinášejících jednak zprávy o činnosti vědeckých rad pro sociální politiku a demografii, pro sociologický výzkum a pro ekonomický výzkum, jednak recenze domácích, sovětských a západoněmeckých prací. Ročenka zde plní úlohu časopisu, který sociologové v NDR dosud k dispozici nemají.